

Драгица ПОПОВСКА
Институт за национална историја, Скопје
d_popovska@yahoo.com

26 ЈУЛИ 1963: СИМБОЛИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВО ПОСТЗЕМЈОТРЕСНО СКОПЈЕ

Апстракт. – Трудот се занимава со симболичните репрезентации на земјотресот од 26 јули 1963 година, во урбаниот простор на постземјотресно Скопје. Фокусот е ставен на спомен обележјата/спомениците кои го обезбедуваат сеќавањето на конкретниот настан. Предмет на анализа не се само меморијалните инскрипции кои постојат во градскиот простор, туку исто така интересот е насочен и на иницијативите/идеите за меморијализација кои во времето по земјотресот доаѓале од различни страни. Анализата на емпириските податоци има за цел да го прикаже начинот на кој скопскиот земјотрес, преку материјалните манифестации, се детерминира во јавната сфера, односно начинот на кој овој настан се вреднува, се толкува и се пренесува во рамките на колективната меморија.

На 26 јули 1963 година, во 5 часот и 17 минути, Скопје го погодил силен земјотрес, кој уништил повеќе од две третини од градот, а билансот на човечки жртви, покрај големиот број повредени, изнесувал 1070 загинати лица. На повикот на Југословенската влада за помош на Скопје и Скопјани, одговориле не само југословенските републики, туку и останатите земји во светот, меѓународните организации, но и индивидуалци кои обезбедиле помош во пари, медицинска опрема, градежни материјали, механизација, стручен кадар и т.н. Ваквите активности на југословенската и меѓународната заедница имале силни импликации како на брзото обновување на градот, така и на неговиот подоцнеж изглед.

Разорноста на земјотресот и последиците кои ги предизвикал, како и одгласот што оваа трагедија ја имала во светот, емпатијата и солидарноста која ја иницирала во меѓународни рамки, придонесла овој настан да стане ресурс во обликувањето на колективната меморија, преку разновидни културни формации како: медумски текстови, раскази, песни, филмови, уметнички дела и т.н., генерирани на национално ниво, во тогашната југословенска култура и уметност. Во доменот на културните формации кои го „чуваат“ сеќавањето на земјотресот биле/се и спомениците и спомен обележјата кои се подигани во македонскиот урбан простор, односно во јавниот простор на Скопје, градот каде бил епицентарот на земјотресот.

Во смисла на претходното, во рамките на овој труд се занимавам со она што Алеида Асман го нарекува “solid” („цврсти“) форми на општествена меморија, како визуелно манифестирани јавни репрезентации на меморија.¹ Фокусот е ставен на спомен обележјата кои претставуваат симболични репрезентации на земјотресот во јавниот простор на градот. Предмет на интерес не се само меморијалните инскрипции кои постојат во градскиот простор, туку исто така и иницијативите/идеите за меморијализација кои во времето по земјотресот доаѓале од различни страни. Истражувањето вклучува во најголем дел новинарски натписи кои известувале за и околу земјотресот во времето на случување, но и периодот потоа, кога во медиумскиот фокус се ставени комеморативните годишни одбележувања. Анализата на емпириските податоци има за цел да го прикаже начинот на кој скопскиот земјотрес, преку материјалните/визуелните манифестации, се детерминира во јавната сфера, односно начинот на кој овој настан се вреднува, се толкува и се пренесува во рамките на колективната меморија.

ИМПУЛСИ НА МОНУМЕНТАЛИЗАЦИЈА

Импулсот на монументализација или значајност на земјотресот како трагичен настан станал дел од пошироката општествена реконструкција на културниот идентитет на градот. Се барало видлива артикулација на катастрофата, каде ќе бидат истовремено отелотворени и напорите на граѓаните за подобро утре. На комеморативната седница

---

¹ Види повеќе во: Heidemarie Uhl, „From Discourse to representation: ‘Austrian Memory’ in Public Space“, Chapter 10, Во: Narrating The Nation: Representations in History, Media and the Arts, (ed. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock, berghn Books, (July 15), 2013, 207.

на Градското собрание, посветена на жртвите од катастрофалниот земјотрес, која се одржала на 11 август, 1963 година, меѓудругите, била донесена и: одлука за подигнување на споменик на жртвите од земјотресот од 26 јули 1963 година, како и одлука за именување на еден од плоштадите во ново Скопје со името „26 јули – ден на солидарноста“.²

Предлози за споменик на земјотресот и жртвите во ново Скопје, доаѓале од уметниците од цела Југославија, дури и пред одржување на комеморативната седница на Градското собрание. Во југословенскиот општествено-политички контекст, во кој се сметало дека „еден уметник трагедијата само го обврзува“³, ова не изненадува. Така, белградска „Борба“ објавува информација на Танјуг од 8 август 1963 година, според која макета за споменик на разурнатото Скопје, изработил академскиот вајар Бинко Матковиќ од Ријека. Авторот се понудил макетата бесплатно да ја отстапи на Штабот за обнова на главниот град на Македонија. Споменикот именуван со називот „Грчевити раце“, вајарот замислил да биде изграден во центарот на главниот град, со висина од 28 метри и ширина од 35 метри. Најважно негово обележје, според авторот, би биле две грчевити раце кои се креваат од бетонска подлога и истовремено ја симболизираат тежината на катастрофата и напорите на луѓето да се спротивстават на стихијата. Под големата бетонска површина, Матковиќ предвидел сместување на крипитите на посмртните останки на жртвите, а на плочата требало да биде напишано: „Скопје 26 јули 1963 година, во 5 часот и 17 минути“.⁴

² Сенка Наумовска, Иван Шопов, Гелевски Никола, *50 години од земјотресот во Скопје. Скопје 1963-2014: Скопје - античко или модерно*. Темплум. Скопје, 2014, 112. За ваквите планови на Градското собрание и општествено-политичките организации претходно информира и „Борба“ која пренесува информација на Танјуг од 8 август 1963 година во која се посочува дека Градското собрание и општествено-политичките организации планираат да одржат комеморативна седница на која треба да се донесе неколку одлуки: во Скопје да се подигне споменик на жртвите од земјотресот, на еден од трговските центри или булевари да се даде име „26 јули“, а на местата каде што настрадале најголем број граѓани да се постават табли со натписи. (Б. Ј. „У неделу комеморативна седница градске скупштине“, Борба, XXVIII/218, 09.08.1963).

³ „Земјотресот со сета своја катастрофалност не е во состојба и не може да му наштети на полетот на македонската култура... Еден уметник трагедијата само го обврзува, сметам дека мора да го обврзе авторот без оглед на тоа во какви релации...“ – изјава на уметникот Димитар Кондовски. Види повеќе во: Ксенија Гавриш, „Трагедијата го обврзува уметникот“, објавено во дневен печат, 24.11.1963. Достапно на: <https://arhiva.zaum.mk>

⁴ „Израђена макета за споменик порушеном Скопју“, Борба, XXVIII/218, 09.08.1963.

Во рубриката „Скопски дневник“ каде „Борба“ ги објавувала писмата на уметниците поврзани со настраданото Скопје, се пренесува спремноста на Душан Џамоња и Јован Солдатовиќ, секој посебно, да даде идеја за изградба на споменик како доброволен придонес за градот. Според податоците во весникот, во писмо упатено до секретарот на ЦК СК Македонија – Крсте Црвенковски, вајарот Душан Џамоња од Ловран посочил на подготвеноста како свој доброволен придонес за пострадааното Скопје да изработи идеен проект на еден споменик, а во случај да неговиот предлог биде примен како идејно и естетско решение на проектот се обврзал споменикот да го изведе без материјален надомест за својот труд. Согласно податоците, уметникот Ловран во писмото до Црвенковски напишал: „Ново Скопје ќе никне на темелите на човечката солидарност, каква не памти историјата на светот“.⁵ И вајарот Јован Солдатовиќ од Нови Сад исто така упатил писмо до Црвенковски во кое ја истакнал спремноста во текот на наредните две години без парична надокнада да направи за Скопје композиција од монументални размери и да како вајар и на овој начин учествува во остварувањето на напорите на сите да „се изгради ново, уште поубаво и посреќно Скопје“.⁶

Улогата на уметниците во Југославија била да со своето творештво влезат во суштината на сите општествени случувања. Во оваа смисла, претходните примери покажуваат дека и вајарите настојувале преку идеите, преку своите дела да учествуваат во изградбата на ново Скопје, во кое, како што се очекувало, важно место треба да заземе и споменик на жртвите од земјотресот. Барањата и идеите за поставување на споменик биле во функција да ја овековечат трагедијата и жртвите кои таа ги предизвикала, но и да го изразат „историскиот пресврт“ кој по катастрофата се очекувало да дојде, со изградба на ново, „поубаво и посреќно Скопје.“

Изјавата на Петар Стамболиќ, кој на проширената седница на Извршниот комитет на СКЈ од 2 август 1963 година посочил: „Што побргу да се обнови и изгради Скопје како симбол на солидарноста, единството и братската поврзаност на народите на Југославија“, но исто така и подоцнежните активности на државата во овој контекст, јасно покажуваат дека во обликувањето на колективната меморија на Југославија, скопскиот земјотрес е презентираан како „заедничка несреќа на цела Југославија и

⁵ „Скопски дневник“, Писма уметника, Борба, XXVIII/227, 18 август 1963.

⁶ „Скопски дневник“, Писма уметника, Борба, XXVIII/227, 18 август 1963.

на сите нејзини луѓе“.⁷ Скопје било планирано да стане своевиден споменик на светската солидарност, но исто така овој настан се очекувало да биде одбележан со некое монументално уметничко дело кое ќе ја изрази човечката солидарност.

Претходното покажува дека размислувањата за подигнување на споменик се движеле во два правци: од една страна се барало подигнување на споменик на земјотресот и жртвите од него, а од друга монументално дело / споменик кое / кој ќе биде израз на човечката солидарност, југословенска и меѓународна.⁸ Во оваа смисла била и Програмата за обнова и изградба на Скопје, главниот град на Македонија, која предвидувала поставување на два споменика кои ќе го симболизираат катастрофалниот потрес и меѓународната солидарност искажана за време на потресот. Како што објавува „Слободна Далмација“: „Споменикот на меѓународната солидарност ќе биде подигнат на врвот на брдото Гази Баба, од каде се пружа многу убав поглед на Скопје, а споменикот на жртвите од земјотресот од 26 јули 1963 пред разрушената железничка станица, која подоцна ќе биде претворена во музеј“.⁹

Импулсите на монументализација претходно презентирани покажуваат дека во политиките на градење на градскиот простор, се барала актуелизација на „меморија“ поврзана со земјотресот, која ќе ја обликува трагедијата према конкретната општествена стварност.

---

⁷ Милутин М. Милошевиќ, „Споменик светске солидарности у новом Скопљу“, Писма уредништву, Борба, XXVIII/218, 09.08.1963.

⁸ Размислувања за подигање на споменик на жртвите од земјотресот, постоеле и во наредниот период, но не се знаело каков да биде споменикот и каде да се подигне. Како што информира „Борба“, постоел и предлог, споменик да се подигне на терасата на старата тврдина Кале. Но, според весникот, доминирало мислењето дека споменикот треба да се наоѓа во центарот на ново Скопје. За утврдување на точна локација, се чекало усвојување на генералниот урбанистички план. Се очекувало Собранието на град Скопје „да донесе наскоро одлука за подигање на споменик, а неговата изградба да трае три години.“ Н. Бурзан, „Варош многољудна и у свему благоугодна“. Борба, XXIX/203, 26.07.1964; За идејата споменик на меѓународната солидарност да биде поставен на плоштадот во Скопје информира и Нико Този во својот текст со наслов „Да не се повторат грешките од минатото“. Види: Нико Този, „Да не се повторат грешките од минатото“, *Културен живот* 1/XI (јануари 1966), 7.

⁹ Програмата предвидувала поставување и на трет споменик – споменик на слободата, и тоа на Кале на левата страна на Вардар. Види: „Skoplje dobija tri spomenika“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 10.05.1966. <https://arhiva.zaum.mk>

ЗЕМЈОТРЕСОТ ОД 26 ЈУЛИ 1963 ВО ГРАДСКИОТ ПРОСТОР: ВПИШАНА ИСТОРИЈА

Значајноста на земјотресот како трагичен настан била нужно општествено втемелена, меѓуостанатото и во фиксирани точки од градскиот пејсаж кои го обезбедувале наративот за поврзаноста на конкретната сегашност со историскиот настан (земјотресот), во контекст на посакуваната иднина.

Уште пред да започне обновата на градот, се појавила потреба од создавање на споменик на жртвите од земјотресот во кој ќе бидат погребани посмртните останки на жртвите. За таа намена бил селектиран просторот на скопските гробишта Бутел. Споменикот бил поставен помеѓу стариот и новиот дел на гробиштата и ја симболизирал „трагиката на настраданите“. Во описот на тогашниот споменик даден во весникот „Борба“, од 12 август, 1963 година, се вели: „Направен е од извадени срушени блокови на станбените згради во кои смртта во сон ги затекна повеќе од илјада мажи, жени и деца... Една мермерна плоча на таа речиси природна гомила бетон и делови на некогашните куќи ја чува кратката вест за трагедијата.¹⁰

Во средината на јули 1964 година, Градското собрание, одлучува преку специјален фонд за уредување на гробовите на починатите да направи реконструкција на споменикот. Со посебна одлука на Градот, локацијата добива повисоко ниво на институционална заштита како спомен гробница.¹¹ Работата на овој меморијален комплекс започнала во 1964 година, а била завршена во 1965 година. Согласно достапните податоци, меморијалниот комплекс зафаќал површина од околу 6000 м² и претставувал обединета мрежа од надгробни споменици во форма на триаголник, а на секој од нив било испишано име на жртва од земјотресот. По неговото завршување во 1965 година, градот нарачал и спомен-скулптура која требало да се изгради на централното место на комплексот. За таа цел бил објавен конкурсот за дизајн, а жирито за избор го селектирало предлог концептот на загрепскиот архитект Димитрије Младеновиќ и архитектот од Зрењанин – Тибор Бенце. За да се изгради овој споменик биле потребни седум години, од 1966 до 1973 година. Споменикот се сос-

¹⁰ П. Пејатовиќ, Б. Булатовиќ, „Ново ќе Скопје расти као град братства и јединства наших народа и меѓународне солидарности“, Борба, Борба, XXVIII/22, 12.08.1963.

¹¹ Naum Trajanovski, “The City of Solidarity’s Diverse Legacies: A Framework for interpreting the Local Memory of the 1963 Skopje Earthquake and the Post-earthquake Urban Reconstruction”. *Journal of Nationalism, Memory & Language politics* 15.1. (July, 2021), 17-18.

тои од шест метри висока скулптурална композиција изработена од бетон. Во деталниот опис кој го дава Donald Niebayl се наведува дека карактеристично обележје на споменикот е делта формата создадена од две симетрични триаголници кои се издигнуваат од хоризонтални цилиндри. Овие две триаголници се поврзани во нивниот центар со тенка бетонска линија, на која, скулпторот вметнал стилизирани линии на пукање, кои функционираат како симбол на земјотресот. Дизајните на лицето на двата триаголници исто така прикажуваат блокови кои паѓаат, „што може да се сфати како градот кој се урива за време на катастрофата.“ Што се однесува на цилиндрите на кои стојат триаголниците, тие според Donald Niebayl, можат да функционираат како симболи за несигурната основа на која лежи самиот град, непосредно пред да се случи земјотресот.¹²

Зборувајќи за симболизацијата на своето дело (споменикот), авторот Младеновиќ во својата монографија од 2016 година истакнува: „Во потсвеста на набљудувачот, преку конкретниот карактер на формата е можно да се создаде убедлива асоцијативна врска со феноменот (земјотресот) и со тоа со скопската катаклизма. Впечатокот на лабилна рамнотежа и движење кое се обидува да запре пред уништувањето го покажуваат две силни маси кои се „лизгаат“ по лиците во обид да уништат се пред нив. Со своите димензии, споменикот доминира во просторот и најдобро се гледа и доживува од пристапната патека на скалите.“¹³

Овој меморијал, кој претставува масивна бетонска градба, типична за југословенската архитектура, бил именуван со називот „26 јули“.

Во земјотресот кој го погодил Скопје, настрадала и старата железничка станица, а часовникот кој стоел на нејзината рушевина, застанал на 5 часот и 17 минути. Токму затоа, била донесена одлука останатиот дел од станицата, заедно со сочуваниите перони, како и со часовникот над главниот влез, кој го покажувал времето кога се случил земјотресот, да останат како споменик на земјотресот. Старата железничка станица е прогласена за споменик на културата од втора категорија.

¹² Donald Niebayl, “Symbol of Loss: 8 Yugoslav Monuments to Tragedies & Disasters” (July 2, 2021). *Spomenik Database*. Достапно на: <https://www.spomenikdatabase.org/post/symbols-of-loss-8-yugoslav-monuments-to-tragedies-disasters>. Пристапено: 18.08.2023.

¹³ Цитирано според: Donald Niebayl, “Symbol of Loss: 8 Yugoslav Monuments to Tragedies & Disasters” (July 2, 2021). *Spomenik Database*. Достапно на: <https://www.spomenikdatabase.org/post/symbols-of-loss-8-yugoslav-monuments-to-tragedies-disasters>. Пристапено: 18.08.2023.

Првичната замисла за овој споменик била околу него да се уреди кружно шеталиште, по претходно дислоцирање на железницата. Сметајќи дека конкретната локација за нејзината работа е најповолна и дека затоа не треба да се дислоцира, југословенската железница во 1964 година се спротивставила на идејата и овој предлог пропаднал.¹⁴ Во понатамошниот период (1968-1970) зачуваниот дел од објектот на старата железница бил саниран и адаптиран за потребите на Музејот на град Скопје. Во април пак, 1975 година, „врз остатокот од разурнатиот дел на источната фасада на зградата била аплицирана површина¹⁵ на која бил испишан цитат од изјавата на Јосип Броз Тито, дадена на 27 јули 1963 година“, при посетата на Скопје.¹⁶ Имено, од големи букви изработени од стиропор, на плочата било напишано: „Скопје доживеа невидена катастрофа, но Скопје повторно ќе го изградиме со помош на целата наша заедница и тоа ќе стане гордост и симбол на братството и единството на југословенската и светската солидарност“.

Во 1998 година, заради потреба од санирање на објектот, буквите биле извадени, а притоа многу од нив и оштетени. Ова предизвикало бројни реакции во јавноста кои се одвивале во наредните години, особено што ваквиот акт се перципирал како мотивиран од идеолошки причини. Во 2003 година, по повод четириесет годишнината од скопскиот земјотрес, како еден вид компензација, била поставена бронзена плоча со големина 100 см на 70 см. на која била испишана пораката на Тито. Плочата била поставена на влезот на Музејот на град Скопје. Ова било резултат на претходно распишан, од страна на Музејот на град Скопје, анонимен конкурс за осмислување на соодветно решение, со кое пораката на Тито за катастрофалниот земјотрес би се вратила.¹⁷ По иницијативата за повторно поставување на пораката од Тито на Музејот, покрената од група граѓани, враќањето на буквите од пораката на Тито,¹⁸ налик на оригиналната, се случува на одбележувањето на педесет и пет го-

¹⁴ Н. Бурзан, „Варош многољудна и у свему благоугодна“, Борба, XXIX/203, 26.07.1964

¹⁵ Фросина Зафировска, во улога на в.д. директор на Музејот на град Скопје, во интервју за Макфакс, вели дека заднината на која биле поставени оригиналните букви била од иверка. Види: Виктор Јованов, „(Видео) Зафировска: Пораката од Тито на старата железничка станица е извадена поради идеолошки причини“, Макфакс, 17 април 2018.

¹⁶ Музеј на град Скопје, Историјат. Достапно на: <http://www.mgs.org.mk>

¹⁷ Ј. Ивановска, „Пораката на Тито се враќа на бронзена плоча“, Вест, 03.07.2003; Дс.Т. „Изворната порака на Тито отиде во историјата“, Утрински весник, 25.07.2011.

¹⁸ Виктор Јованов, „(Видео) Зафировска: Пораката од Тито на старата железничка станица е извадена поради идеолошки причини“, Макфакс, 17 април 2018.

дишнината од земјотресот, поточно во 2018 година, настан кој симболично е наречен „Солидарноста се враќа дома“.

На 26 јули, 2003 година, како дел од програмата на градот за одбележување на четириесет годишнината од катастрофалниот земјотрес била откриена и скулптурата „Скопје 63“ во паркот спроти старата железничка станица. Скулптурата е долга 4 метри и висока 2,3 метри.¹⁹ Автор е академик Томе Серафимовски, а донатор фирмата Балкан стил. Според објаснувањето, скулптурата асоцира мајка-родилка на новиот живот во Скопје.²⁰ Изработена од бронза и поставена на подлога висока еден метар, скулптурата првично се наоѓала во паркот на аголот меѓу ул. „Македонија“ и ул. „Мито Хаџивасилев Јасмин“, спроти Музејот на град Скопје, на простор кој зафаќал површина од 300 м2. Според описот во дневниот печат, до спомен обележјето се стигало по пет патеки поплочени со жолт травертин, а наоколу имало поставено клупи за седење.²¹ Во 2013 година, овој споменик е преместен на простор помеѓу МАНУ и МКЦ, каде се наоѓа и денес.²²

Покрај спомениците подигани од градската власт, во јавниот простор се нотираат и спомен обележја кои се дадени како подарок на градот. Согласно достапните податоци, на 25 јули 1964 година, по повод годишнината од земјотресот, како подарок од граѓаните на Прилеп, Скопје го добил споменикот „Будење“. Поставен бил на влезот во Градскиот парк и отворен од страна на тогашниот претседател на Градското собрание, Љупчо Ставрев. Во описот кој го дава натпис на весникот „Борба“ се вели: „Неговиот изглед го претставуваат две бели мермерни вертикали (изработка на белградскиот вајар Крковиќ) кои го симболизираат падот и повторното растење на градот.“²³ Мермерната скулптура била изработена на вајарскиот симпозиум „Мермер-Прилеп“ кој се одржувал во Прилеп.²⁴ Денес ваков споменик, на конкретното место, не постои.

---

¹⁹ Акад. Томе Серафимовски - Библиографија (1956 – 2016), стр.3, <http://manu.edu.mk>

²⁰ Ј. И. „Никога да не се повтори“, Вест, 28.07.2003.

²¹ Е. А. „Скулптурата ‘Скопје63’ на Томе Серафимовски спроти градскиот музеј“, Вест, 15.07.2003

²² „Град Скопје: споменикот Скопје 63 е преместен со согласност на авторот“, Нетпрес, 30.04.2013. Достапно на: <https://tocka.com.mk/vesti/93970/intervju>; Темјана Поповска. „Видео: Отстранет споменикот Скопје‘63“, Алоп, 30 април, 2013.

²³ П. Пејатовић, „Дан сећања и солидарности“, Борба, XXIX/203, 26.07.1964.

²⁴ *Momčilo Krković*. Monografija. 13, 39, 128, 138. Достапно на: http://krkovic.com/momcilo/momcilo_krkovic_monografija.pdf. Пристапено: 21.08.2023.

Истата, 1964 година, во Скопје, во населбата Тафталиџе, било подигнато спомен обележје на солидарноста од земјотресот, од Владата на Соединетите Мексикански држави. Споменикот е подигнат во времето кога се поставувала т.н. мексичка населба, дело на познатиот мексикански архитект Педро Рамирез Васкес. Населбата ја сочинувале дваесет монтажни бараки, поставени во форма на буквата П, со меморијален парк и детско игралиште во средишниот дел.²⁵ Во јуни 1964 година, кога мексичкиот амбасадор во СФРЈ, Делфин Санчес Хуарес,²⁶ дошол во Скопје да ја отвори населбата, во делот помеѓу двете последни бараки од краците на „буквата П“ бил откриен и споменик-симбол на солидарноста и пријателството на двете држави, во форма на стилизирана пирамида со спомен плоча.²⁷ На плочата на споменикот, познат меѓу луѓето како Мексикански ѕид или Мексиканска пирамида,²⁸ стои натпис, испишан со латинично писмо и големи букви:

„За време Владе Адолфа Лопеса Матеоса (Председника Сједињених држава Мексика) и Јосипа Броза Тита (председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије) Влада и народ Мексика саградише ово насеље као доказ пријателства и солидарности.

Скопје, Македонија, јуна 1964

Градители:

Управни одбор програма за изградњу школа

Управник: арх. Педро Рамирес Васкес

Руководилац: арх. Педро Алварадо Кастанџон

Сарадник: арх. Франциско Васкес Падиља²⁹

²⁵ Ивана Трајаноска, „Мексиканската република‘ се сеќава“ (1), Окно, 25.07.2013 <https://okno.mk/node/30249>

²⁶ Во 1968 година, Делфин Санчес Хуарес, амбасадорот на Мексико во СФРЈ (1961-1965), инаку поет, издава книга со наслов „Llama entre las cenizas: Skoplje; vida, muerte, y resurrección de una ciudad“ (Пламен од пепелта: Скопје, животот, смртта и воскреснувањето на еден град). Скопје му се заблагодарило нему, и на мексиканскиот народ со една железна плоча која денес се наоѓа во подрумот на еден жител на ул. „Мексичка“ за да ја заштити од топилница.“ Според: Ивана Трајаноска, „Мексиканската република‘ се сеќава“ (2), Окно, 26.07.2013 <https://okno.mk>

²⁷ Александар Михајловски (Цича). „Ноември 2013-та пред Мексиканскиот споменик“, Периферија, 22.11. 2013. Достапно на: <http://periferijanazivotpokrajpcelite.blogspot.com/2013/>

²⁸ Ивана Трајаноска, „Мексиканската република‘ се сеќава“ (1), Окно, 25.07.2013 <https://okno.mk/node/30249>

²⁹ Ивана Трајаноска, „Мексиканската република‘ се сеќава“ (1), Окно, 25.07.2013 <https://okno.mk/node/30249>

Целиот простор околу споменикот, вклучувајќи го паркот и игралиштето, како собиралиште на луѓето од населбата, опстојувал како таков,³⁰ сè до 2013 година, кога, како што наведува Трајаноска, по денационализација, еден дел од просторот е вратен на сопственикот, по што на тоа место започнуваат градежни активности. Ова резултирало со протест на луѓето од населбата кои го изразиле својот револт не само за тоа што дел од пристапната патека до споменикот, станала сопственост на инвеститорот, туку исто така и за подигнувањето на зграда до самиот споменик, што мештаните го перципирале како закана за неговото понатамошно опстојување.³¹ Приватен објект на местото на некогашното игралиште и парк се нотираат во просторот кој го опкружува споменикот.³² Плочата од споменикот денес е изложена на пишувања и цртања на разни графити.

Последното спомен обележје во рамките на оваа група, донирана споменици, е поставено во 2013 година, по повод педесет годишнината од катастрофалниот земјотрес. Имено, на 25 јули во градскиот парк, поставена е скулптура „Шатор“, подарок од авторите - архитекти Сергеј Никољски и Милан Мијалковиќ за градот Скопје. Изработена од бетон, скулптурата е поставена во просторот помеѓу „Кермес“ и Зоолошката градина.³³ Формата шатор е симбол кој потсетува на животот под шаторските населби во Скопје, по катастрофалниот земјотрес.

*

Презентираниот материјал го прикажува сеќавањето на скопскиот земјотрес, низ призмата на официјалниот дискурс, вграден во

---

³⁰ Споменикот и просторот околу него не биле секогаш соодветно уредени. Според информациите во некои медиуми, во 2004 година, општината Карпош најавила дека „ќе ја расчисти дивата депонија кај споменикот“, а плочата на споменикот која била исчкртана со бои, ќе ја исчисти. Ј.И. „Чистење на споменикот во Карпош – подарок од Мексико за земјотресот“, Вест, 20.05.2004. Една година подоцна, натпис во весникот „Вест“ од 2005 година, ја пренесува информацијата дека општина Карпош, планира да го уредува просторот во населбата Тафталице 1, каде што се наоѓа Мексиканскиот споменик. Тие планирале расчистување на просторот, потоа обновување на споменикот, чистење на плочата и бојадисување на ѕидот. Види: Ј.И. „Уредување на мексиканскиот споменик во Тафталице 1“, Вест, 07.02.2005.

³¹ Ивана Трајаноска, „Мексиканската република‘ се сеќава“ (2), Окно, 26.07.2013 <https://okno.mk/node/30280> (Пристапено: 09.08.2023)

³² Катерина Спасовска-Трпковска, „Пристапот до градежен профит во вечен конфликт со пристапот до правда“, *Портаз*, бр. 295, (август, 2020), 42.

³³ „Градот Скопје добива скулптура ‘Шатор’ на подарок“, А1он, 23.07.2013.

спомениците како „цврсти“ форми на меморија во градскиот јавен пејсаж.

Секоја форма на меморија, независно дали се јавува на индивидуално или на колективно ниво, функционира во просторно-временски континуум и на свој начин ги избира „точките на кристализација“.³⁴ Анализата на споменичните инскрипции во јавниот простор на Скопје покажува дека една од важните точки на сеќавање на земјотресот е времето (26 јули 1963 година, во 5 часот и 17 минути), не само затоа што трагедијата се случила во конкретниот момент, врежувајќи го овој датум во меморијата на Скопјани, туку и затоа што конкретното време го означува почетокот на една нова фаза од животот и изгледот на градот. Во оваа смисла, часовникот на старата железничка станица, чии сказалки застанале од потресот, станува симбол на земјотресот, клучна компонента на „цврстата меморија“ во градот.³⁵

Втора точка на сеќавање која е искристализирана подоцна во споменичната експресија е пораката од Ј. Б. Тито, дадена веднаш по земјотресот. Поставена на местото кое се перципира како „природен“ споменик на катастрофата, оваа порака обезбедува трансформација на трауматската меморија, ставајќи акцент на надежта, на солидарноста, на заедништвото. Пораката го симболизира „гласот“ на Југославија кој им влева надеж на Скопјани дека не се сами, дека ја имаат помошта од целата заедница.

Трета и многу значајна „точка на кристализација“ е меморијалниот комплекс и споменик „26 јули“ поставен на скопските гробишта, кој како Алеја на настраданите од земјотресот, функционира како „топос на национална меморија“, место на собирање не само на семејствата кои ги изгубиле своите блиски во катастрофата, туку и на официјалните државни и градски авторитети, за време на одбележување на годишниците од земјотресот. Цикличното, годишно повторување на церемониите со поставување на венци и држење политички говори на овој простор, овозможува споменикот да опстојува како значајно место во колективното сеќавање.

³⁴ Gayane Shagoyan, “Memorializing the earthquake”, *Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia. Collection of Selected Works*. Heinrich Boell Foundation South Caucasus Regional Office, (2011), 75.

³⁵ Токму затоа, реакции од повеќе страни дошле по идејата на Коце Трајановски изнесена во предизборна кампања за градоначалник дека ќе ги „рестартира стрелките на часовникот“. Види: „Часовникот на Старата железничка е историски споменик“, Макфакс, 19.08.2009. Достапно на: <https://makfax.com.mk/makedonija/84911/>

Во политиките на културното меморирање на градската јавна сфера се нотира и акцентирањето на меѓународната солидарност, како позитивна активност поврзана со случувањата по и околу земјотресот. Имено, земјотресот како историски настан има базична важност за општеството, а потоа станува културно и идеолошко упориште, центар на југословенското единство и меѓународната солидарност. Ваквите наративи биле/се нужно општествено втемелени³⁶ (во течните и цврстите форми на меморија), во симболичните репрезентации на градскиот простор, главно преку имињата на улиците, плоштадите, стоконните куќи. Во споменичните репрезентации, кои се дел од ова истражување, репрезентација на солидарноста се обезбедува преку т.н. Мексикански споменик. Но, не треба да се заборава дека и самото Скопје како град претставува и се перципира како своевиден споменик на светската солидарност.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Акад. Томе Серафимовски - *библиографија (1956 – 2016)*. Македонска академија на науките и уметностите. Достапно на: <http://manu.edu.mk>
- Бурзан, Н. „Варош многољудна и у свему благоугодна“, Борба, XXIX/203, 26.07.1964.
- Гавриш, Ксенија. „Трагедијата го обврзува уметникот“, објавено во дневен печат, 24.11.1963. Достапно на: <https://arhiva.zaum.mk>
- „Град Скопје: споменикот ‘Скопје 63’ е преместен со согласност на авторот“, Нетпрес, 30.04.2013. Достапно на: <https://tocka.com.mk/vesti/93970/intervju>;
- „Градот Скопје добива скулптура ‘Шатор’ на подарок“, А1он, 23.07.2013.
- Дс.,Т. „Изворната порака на Тито отиде во историјата“, Утрински весник, 25.07.2011.

---

³⁶ Содржината, толкувањата и претставите на наследството (во нашиот случај, земјотресот) како ресурс за општествено обликување се избираат во согласност со потребите на дадена сегашност, за да се остават на замислената иднина. За селектираните значења од минатото во сегашноста и неговата интерпретација во општествени рамки, види: Brain Graham, Peter Howard, “Introduction: Heritage and Identity”. *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, eds. Brain Graham, Peter Howard, Ashgate, 2008, 5; Драгица Поповска. *Споменикот, меморијата и идентитетот*. Институт за национална историја, Скопје, 2015, 31.

- Е. А. „Скулптурата ‘Скопјебз’ на Томе Серафимовски спроти градскиот музеј“, Вест, 15.07.2003.
- И. Ј. „Чистење на споменикот во Карпош – подарок од Мексико за земјотресот“, Вест, 20.05.2004.
- И. Ј. „Уредување на мексиканскиот споменик во Тафталице 1“, Вест, 07.02.2005.
- И. Ј. „Никогаш да не се повтори“, Вест, 28.07.2003.
- Ивановска, Ј. „Пораката на Тито се враќа на бронзена плоча“, Вест, 03.07.2003.
- „Израђена макета за споменик порушеном Скопју“, Борба, XXVIII/218, 09.08.1963.
- Јованов, Виктор. „(Видео) Зафировска: Пораката од Тито на старата железничка станица е извадена поради идеолошки причини“, Макфакс, 17 април 2018.
- Милошевиќ, Милутин М. „Споменик светске солидарности у новом Скопљу“, Писма уредништву, „Борба“, XXVIII/218, 09.08.1963.
- Михајловски, Александар (Цича). „Ноември 2013-та пред Мексиканскиот споменик“, Периферија, 22.11.2013. Достапно на: <http://periferijanazivotpokrajpcelite.blogspot.com/2013/>
- Музеј на град Скопје. Историјат. Достапно на: <http://www.mgs.org.mk>
- Наумовска, Сенка, Шопов, Иван, Гелевски, Никола. *50 години од земјотресот во Скопје. Скопје 1963-2014: Скопје - античко или модерно*. Темплум, Скопје, 2014.
- Пејатовиќ П., Булатовиќ Б., „Ново ќе Скопје расти као град братства и јединства наших народа и меѓународне солидарности“, Борба, XXVIII/221, 12.08.1963.
- Пејатовиќ, П. „Дан сећања и солидарности“, Борба, XXIX/203, 26.07.1964.
- Поповска, Драгица. *Споменикот, меморијата и идентитетот*. Институт за национална историја, Скопје, 2015.
- Поповска, Темјана. „Видео: Отстранет споменикот Скопје’бз“, Ајон, 30 април, 2013.
- „Скопски дневник“, Писма уметника, Борба, XXVIII/227, 18 август 1963.
- Спасовска-Трпковска, Катерина. „Пристапот до градежен профит во вечен конфликт со пристапот до правда“. *Портаз*, бр. 295 (август, 2020), 42-44.
- Този, Нико. „Да не се повторат грешките од минатото“, *Културен живот* 1/XI (јануари 1966), 7-8.
- Трајаноска, Ивана. „Мексиканската република’ се сеќава“ (1), Окно, 25.07.2013 <https://okno.mk/node/30249>
- Трајаноска, Ивана. „Мексиканската република’ се сеќава“ (2), Окно, 26.07.2013 <https://okno.mk/node/30280>
- Graham, Brain. Howard, Peter. „Introduction: Heritage and Identity“. *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, eds. Brain Graham, Peter Howard. Ashgate. 2008.
- „Momčilo Krković“. Monografija. Достапно на: http://krkovic.com/momcilo/momcilo_krkovic_monografija.pdf
- Niebayl, Donald. „Symbol of Loss: 8 Yugoslav Monuments to Tragedies & Disasters“ (July 2, 2021). *Spomenik Database*. Достапно на: <https://www.spomenikdatabase.org/post/symbols-of-loss-8-yugoslav-monuments-to-tragedies-disasters>.
- Shagoyan, Gayane. „Memorializing the earthquake“, *Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia. Collection of Selected Works*. Heinrich Boell Foundation South Caucasus Regional Office, (2011), 70-95.

“Skoplje dobija tri spomenika”, Slobodna Dalmacija, Split, 10.05.1966. Достапно на: <https://arhiva.zaum.mk>

Trajanovski, Naum. “The City of Solidarity’s Diverse Legacies: A Framework for interpreting the Local Memory of the 1963 Skopje Earthquake and the Post-earthquake Urban Reconstruction”. *Journal of Nationalism, Memory & Language politics* 15.1. (July, 2021), 2-22.

Uhl, Heidemarie. „From Discourse to representation: ‘Austrian Memory’ in Public Space“. *Narrating the Nation: Representations in History, Media and the Arts*, (ed. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycoek, Berghn Books (July 15, 2013), 207-221.

Dragica POPOVSKA

Institute of National History, Skopje

26 JULY 1963: SYMBOLIC CONCEPTUALIZATION IN POST-EARTHQUAKE SKOPJE

(summary)

The paper deals with the symbolic representations of the earthquake of July 26, 1963, in the urban space of Skopje, with focus on the memorials/monuments that ensure the memory of the specific event. The analysis of the empirical data shows the way in which the Skopje earthquake, through the material manifestations, is determined in the public sphere, that is, the way in which this event is valued, interpreted and transmitted within the collective memory.

The research showed that one of the important points of remembrance of the earthquake is the time (July 26, 1963, at 5:17 a.m.), not only because the tragedy happened at that specific moment, carving this date into the memory of Skopje, but also because the specific time marks the beginning of a new phase in the life and appearance of the city. In this sense, the clock of the old railway station, which ticking stopped due to the earthquake, became a symbol of the earthquake, a key component of the "solid memory" of the city.

A second point of remembrance that crystallized later in the memorial expression is the message from J. B. Tito, given immediately after the earthquake. Located in a place perceived as a “natural” monument to the disaster, this message provides a transformation of the traumatic memory, emphasizing hope, solidarity. The message symbolizes the “voice” of Yugoslavia, which gives hope to the people of Skopje that they are not alone, that they have the help of the whole community.

A third and very significant “point of crystallization” is the “July 26” memorial complex and monument placed in the Skopje cemetery, which, like the Alley of the victims of the earthquake, functions as a “topos of national memory”, a gathering place not only for the families who lost their loved ones in the disaster, but also to the official state and city authorities, during the commemoration of the anniversaries of the earthquake. The cyclical, annual repetition of wreath-laying ceremonies and political speeches in this space allows the monument to persist as a significant place in collective memory.

In the policies of cultural memorization of the city's public sphere, the emphasis on international solidarity is also noted, as a positive activity related to the events after and around the earthquake. Namely, the earthquake as a historical event has a basic importance for society, and then it becomes a cultural and ideological stronghold, a center of Yugoslav unity and international solidarity. Such narratives are necessarily socially grounded (in the liquid and solid forms of memory), in the symbolic representations of the city space, mainly through the names of streets, squares, department stores. In the memorial representations, which are part of this research, the representation of solidarity is provided through the so-called Mexican monument. But we should not forget that Skopje itself represents and is perceived as a monument of world solidarity.